

Klimatfrågans psykologi

Björn Salomonsson

Björn Salomonsson, docent i barnpsykiatri vid Karolinska Institutet, psykoanalytiker (International Psychoanalytical Association), bjorn.salomonsson@ki.se

Är ett psykologiskt perspektiv på klimatfrågan meningsfullt? Eller riskerar vi att ”psykologisera bort” människors oro som vore den en emotionell störning? Jag vill argumentera för ett perspektiv som inte sjukförklarar utan utgår från en enkel iakttagelse: trots att mänskligheten står inför ett väldokumenterat ödesdigert hot görs förbluffande lite för att avvärja det. Vidare menar jag att orsakerna till passiviteten inte enbart bör sökas bland politiska beslutsprocesser och ekonomiska realiteter utan även i våra psykologiska skyddsmekanismer. Utgångspunkten är att insikter om individual- och social-psykologi kan hjälpa oss förstå vår passivitet inför klimathotet samt hur vi kan bemästra den.

På 70-talet hörde jag en vetenskapsjournalist tillfrågas varför så lite gjordes för att minska fossilberoendet trots bevisen för dess konsekvenser. ”Jag tror inget väsentligt kommer att ske förrän några stora klimatkatastrofer inträffar.” Redan 80 år tidigare hade kemisten Svante Arrhenius beskrivit växthuseffekten. Skulle vi förbli kortsynta och själviska till katastrofens rand? Fyrtio år senare konstaterar jag att journalisten fick rätt – och att jag själv inte började utforska klimatfrågans psykologi förrän sommartorkan 2018 slog till. Min frågeställning blev nu ifall psykoanalytisk teori, grunden för min egen yrkespraktik, kan klargöra varför och hur vi undviker klimatfrågans utmaningar. Denna teori fokuserar på omedvetna mekanismer som håller obehagliga känslor och aningar borta. Via andra författare kom jag sedan att lägga till teorier även inom evolutions-, kognitions-, social- och identitets-psykologi (Stoknes, 2015).

Psykologiska populationsstudier: om kognitiv närsynthet

DN:s kulturchef Björn Wiman (2018) frågar varför blygsamma miljöreformer stöter på politiskt motstånd trots forskarnas varningar. Han hänvisar till socialpsykologin, det politiska systemets kortsiktighet och ”den mänskliga naturens sämsta sidor”. Låt oss börja med evolutionspsykologin. Den listar flera faktorer som kan motverka ett seriöst klimatengagemang. Det naturliga urvalet har premierat våra förfäders egoism, statusjakt och kortsiktigt tänkande så att de kunde ordna fred, föda och fortplantning. Men att lösa klimathotet förutsätter andra förmågor: samarbete, solidaritet, planering och en fantasiförmåga om hot långt bortom nuets korta tidshorisont. Sådana egenskaper ligger närmare författaren

Lasse Bergs (2012) vision av hur våra förfäder överlevde genom att samarbeta i grupp. Men det uppstod lätt gnissel i detta samarbete, vilket kognitionspsykologin kan hjälpa oss att analysera. Kahneman (2013) talar om ”fast and slow thinking”. Det förra hjälper oss att snabbt identifiera hot och avvärja dem. Här använder vi vanor, fördomar och ”gut feeling”. Det långsamma tänkandet är däremot logiskt, omständligt och rationellt. Tyvärr finns ”mycket lite i klimathotet som ger upphov till varningsflaggor eller starka emotionella reaktioner, såvida vi inte råkar befinna oss mitt i en orkan” (Stoknes, 2015, loc. 1027). Det var just vår förkärlek för snabbt tänkande som journalisten identifierade och som resulterade i hans pessimistiska slutsats.

Kan saklig information fungera som incitament till att avvärja klimathotet? Problemet är att det snabba tänkandet skyr diagram och siffror men fångas av akuta spektakulära händelser. Vår oro för, och vilja att hejda, klimatförändringarna ökar omedelbart vid en väderfatastrof. Kända exempel är attitydundersökningar bland New York-bor efter stormen Sandy (Kahn, 2013) och bönder som drabbats av torka (Haden, Niles, Lubell, Perlman, & Jackson, 2012). När faran lagt sig lägger sig även oron. Folk börjar återigen tvivla på kopplingen växthusgaser – klimatförändring – väderkatastrof. Samma mekanismer försvårar för oss att begripa varför vi ska investera idag för att skydda oss för faror som upplevs ligga fjärran från vår egen livstid.

En känd mekanism för att hantera dessa utmaningar är *psykologisk distans* (McDonald, Chai, & Newell, 2015), då vi förflyttar fenomen så att de upplevs ligga långt från det egna självet. Man talar om spatial, social, temporal och hypotetiserande distans: Vi tänker att ”klimathotet inte drabbar mina trakter, min samhällsgrupp, och inte nu – och dessutom är det inte vetenskapligt bevisat”. Distanserandet hjälper oss hantera den *dissonans* vi trots allt skönjer mellan våra levnadsvanor och våra kunskaper om deras konsekvenser. Vi söker tröst i att våra vänner lever som vi gör och vi ändrar ogärna våra identitetsskapande vanor: konsumtion, flygresor, motorsport, etc. Hit räknas också klimatfrågans tendens att sedimentera i traditionella politiska partifårar. Mitt parti kan ju representera min etik och livsstil men inta en för mig olämplig hållning i klimatfrågan. Så uppstår en dissonans som blir svår att hantera.

Modellens tillämpning på klimatfrågans psykologi blir lättare att förstå om man jämför med rökning och krig. Deras dödlighet har minskat genom insatser av forskare och beslutsfattare, men också genom att information om deras skadeverkningar är lättförståelig. Gapet mellan att tända ciggen och fatta kopplingen till cancer, eller se en kärnvapenmissil och tänka på Hiroshima, är mindre än mellan att köpa en flygbiljett och fundera över smältande isberg. Där upplevs kopplingen handling – konsekvens vagare. Vädrets naturliga variationer gör dessutom klimatutvecklingen svår att precisera. Ett stort hinder är alltså vår kognitiva närsynhet.

Psykoanalytiska individstudier: om etisk närsynthet

Den psykoanalytiska teorins empiriska bas är väsentligen det kliniska samtalet med patienten. Man kunde därför tro att den inte har mycket att säga om hur en befolkning reagerar på globala hot. Men sociala fenomen byggs ju upp av individers upplevelser, och här har psykoanalysen mycket att säga. Jag menar att vår passivitet inte beror på våra ”sämsta sidor” utan på hur den mänskliga naturen är funtad. I sin modell om spädbarnspsykets utveckling beskriver Freud (1895/1950) hur babyn försöker hantera stress, misslyckas och skriker på hjälp. Föräldern ger mat, tröst och närhet och babyn blir lugn. Så kommer Freuds oväntade slutkläm: ”Människans ursprungliga hjälplöshet är urkällan till alla moraliska bevekelsegrunder”. Vad menar han?

Ur barnets hjälplöshet växer anknytningen till de närstående, förmågan att leva sig in i deras tillstånd och följa den gyllene regeln: behandla dem som du själv vill bli behandlad. Freud utvidgar Kants (Kant, 1785/1997) kategoriska imperativ som ju baserades på ett mer intellektuellt övervägande: ”Handla som om maximen för din handling genom din vilja skulle kunna bli allmän naturlag.” Freud adderar ett psykologiskt och relationellt perspektiv: Etikens källa ligger i barnets vanmakt, hur denna bemöts av nära och kära, samt barnets tacksamhet mot dem. Detta fungerar dock bäst i det ”lokala” formatet. Vårt psyke är alltså ”felkonstruerat”. När gamlingen på bussen snubblar reagerar jag direkt och hjälper honom upp. Om jag flyger till Thailand är den etiska implikationen mikroskopisk och svåröverblickbar ur ett individuellt perspektiv – även om mitt förnuft säger att summan av allas handlingar har destruktiva globala effekter. Hur lyckas jag negligera det globala perspektivet och köpa flygbiljetten men bry mig om gamlingen? Svaret är att han minner om min egen hjälplöshet, väcker min empati, och får mig att visa människonaturens bästa sidor. Men flygplanets koldioxid lämnar jag bakom mig, bildligt och bokstavligt, och jag visar mina sämre sidor. De psykologiska mekanismer som skapat familje- och kärleksband fungerar alltså bäst när vi direkt kan se konsekvensen av vårt handlande. Det är lättare att föreställa sig att hjälpa en individ än ett jordklot. *Vi är således närsynta etiska varelser.*

Försvarsmekanismer

Den psykoanalytiska teorin kallas ofta psykodynamisk eftersom den beskriver psykets motstridiga krafter. Våra intrapsykiska konflikter står ofta mellan en driftsimpuls och ett inre rationellt övervägande eller ett utifrån kommande förbud. Under spädbarnstiden mildrar föräldrarna dessa inre ”kollisioner” genom sin omvårdnad. De fungerar som babyns ”externa psyke”. Efterhand frigör sig barnet och utvecklar egna försvarsmekanismer. Flera av de ovan beskrivna termerna från akademisk psykologi, exempelvis psykologisk distans, refererar till

fenomen som psykoanalysen benämner *försvarsmekanismer*. Analysens specifika bidrag är att koppla dem till barnets utveckling, omedvetna psykiska processer samt affekter. Freuds två begrepp, *Verneinung* (1925) och *Verleugnung* (1927), kan tillämpas på hur vi hanterar klimathotet. Ett exempel på *Verneinung* eller *förnekande*: ”Visst, rökning kan ge cancer men jag röker filtercigaretter.” Verkligheten förnekas här bara delvis, jag bejakar risken men inte fullt ut i handling. Tillämpad på klimatfrågan: ”Jag vet det där om klimatet, men Sverige är bra på att minska utsläppen och sommarhettan 2018 var väl en tillfällighet eller...?”

Verleugnung översätter jag med *beljugande*. Rökaren tar fram paketet, ser fotot på en canceranfrätt tunga – och tänds ciggen. Hur bär han sig åt? Han förstår fotots budskap men sätter sig över det: ”Det här gäller inte mig. Och om det gör det så ligger det långt fram i tiden, så vem bryr sig?” Här finns den arrogans och triumf som särskiljer *Verleugnung* (Weintrobe, 2013). Det talas idag om ”klimatångest” som en psykisk störning. Jag vill ta bort sjukstämpeln och hellre se den som en signal (Freud, 1895/1950) till psyket att vidta åtgärder. Jag gissar att de flesta har en sådan signal-klimatångest, alltså en aning om vår livsstils långsiktiga effekter på klimatet. Vanligen utlöses då *Verneinung*. Vi bejakar klimathotet och bryr oss om framtida släkten, ”men jag behöver semester. Thailand nästa!” Antalet snödaggar minskar sedan länge, men vi fortsätter drömma om *White Christmas*. *Verleugnung* är en mer dysfunktionell mekanism. Med Donald Trumps ord: ”I’m not a believer in manmade global warming. You wanna have clean air, clean water, that’s very important to me, I won many environmental awards... We may have a global warming problem, but it’ll be of the nuclear variety... Nobody really knows. It’s not something that’s so real and fast” (www.cnn.com). Här syns andra inslag i *Verleugnung*: skamlöst ljugande och kollapsat tänkande.

En annan mekanism är *projektion*: Genom den tillskriver vi vår nästa våra egna otrevligheter och behåller därigenom en ideal självbild. Den har även en socialpsykologisk implikation. I krig och kärlek lutar vi oss mot formeln ”Du är ond och jag har rätt”. Mänskligheten har, genom ökade kommunikationsmöjligheter och politisk utveckling, lyckats minska de projektioner som underblåser mellanstatliga krig. Klimathotet däremot är psykologiskt sett mer svårbemästrat. Att anklaga energi- och flyg-bolag kan just fungera som en projektion som befriar oss från insikten att vi är delaktiga. Det är ju jag själv som köper min bilbensin och flygbiljett. ”Fienden” är alltså gemensam, global och hotar oss alla. Men tyvärr är vi illa rustade att hålla kvar den kusliga insikten att *vi alla är fiender till oss själva och alla andra*. Jag ser bara en utväg: att vi diskuterar och handlar tillsammans.

Skuldfrågan

Många som vill få oss bli klimatmedvetna varnar för initiativ som utlöser skuld.

”Climate hell doesn’t sell” (Stoknes, 2015, loc. 1493). Riktigt, men *omedveten skuld* kan utlösa destruktiva beteenden. Jag tror många klimatattityder styrs av sådan skuld som förlamar oss. Endera jonglerar vi den mellan varandra, politiska partier, samhällsklasser och länder. Eller så blir vi apatiska. Vi tvår våra händer eller konstaterar uppgivet att de är smutsiga. Apatin leder inte till handling, och bollandet av ansvar leder till mer skuld. Vad gäller då skulden?

Hos Freud (1916-17) gäller människans skuld ursprungligen barnets rivaliserande om den åtrådda föräldern, som den framställs i Oidipusmyten. Efterföljaren Melanie Klein (1991) fokuserade på modern som föremål för spädbarnets första anknytning, avund, och kärlek. Hon har kritiserats för att spekulera och skuldbelägga mammor. Men några timmar på en barnvårdscentral ger onekligen intrycket att hon är det ”primära objekt” som väcker babyens kärlek – och raseri. Klein skuldbelägger alltså inte mamman utan påpekar att babyen gör det. Att bli vuxen innebär att komma till rätta med dessa känslor, att även inse mammans förtjänster och försonas med att varken hon eller man själv är felfri. Så uppstår förmågan till omsorg med andra, som analytikern Winnicott (1993) betonade som avgörande för vår utveckling.

Dessa analytiker tillämpade ibland även sina teorier på dåtida världshändelser, dock inte på klimatfrågan som ännu inte blivit dagsaktuell. Men 1972 publicerade Harold Searles “Omedvetna processer i förhållande till miljökrisen”. 40 år (!) förflöt innan den började citeras flitigt. Han knyter vår ekologiska oro till olika utvecklingsstadier. I Freuds anda beskriver han hur vi värnar om bilen likt en ”oidipal unge” som vill hindra föräldern/staten att ta ens käraste leksak. Därför avskyr vi dagens klimatvarnare som vill ”tvinga på oss” dieselförbud. Även en omvänd reaktion finns: Vi föräldrar avundas den yngre generationen som ska överleva oss. Vi hävdar att vi måste lösa klimatfrågan för våra barns skull – men fortsätter leva som vanligt. Slutligen finns i ”klimatkretsar” ibland en romantiserad bild av en ren och oförstörd Moder Jord som miljövårdens yttersta mål. Denna bygger, enligt Searles, på att vi idealiserar vår tidigaste barndom och vill återvända till dess förmenta oskuld. Det är förstås en myt: varken vår spädbarnstid eller vår värld var någonsin en obefläckad idyll. Man kan alltså anta att Kleins teorier om barnets ambivalenta förhållande till modern har bäring på hur vi som vuxna behandlar Moder Jord: med kärlek, hänförelse och häpnadsväckande nonchalans.

För Searles är naturen inte ”god” och tekniken ”ond”. Naturkatastrofer har ju ofta måst bekämpas med teknik, vilket sommarens skogsbränder visat. Men att använda tekniken för rovdrift på vår planet blir möjligt först när vi blundar för konflikten mellan våra begärs oändlighet och naturens ändlighet. Då blir tekniken en förförare som lurar i oss att allt är möjligt. Den slutgiltiga lösningen? Låt oss flytta till en annan planet! Men så vaknar vi upp och möter vår delaktighet,

skuld och apati. Dock: om vi inser att vi hanterar klimathotet, en yttre fara, på liknande sätt som vi hanterar inre faror, alltså med försvarsmekanismer, kan vår förståelse nå djupare. Forskaren Renée Lertzman (2013) ser inte apati som en självklar följd av klimatångesten utan som ett *försvar mot den*. Om hon har rätt kan vi faktiskt skönja en utväg.

Lertzman har intervjuat boende vid en vacker men nersmutsad flod i USA. De avslöjar ambivalens och konflikter kring miljöfrågan. Kärleken till naturen blandas med en ”bruten sorg” över dess förlorade skönhet. I stället påtar de i trädgården, välsignar fabriken vid floden som gett jobb, och motarbetar sorgen genom *”ekologisk melankoli”*. Lertzman åsyftar inte psykisk sjukdom utan ett allmänmänskligt försvarsmönster som lett till att många intervjupersoner inte slåss för flodens hälsa. Så länge melankolin härskar förblir de passiva. Vad krävs för att de ska handla? Enligt terapeuten Joseph Mishan (1996) kan vi få styrkan att återställa naturen först när vi erkänner att vi deltar i förstörelsen och lämnar apatin bakom oss. Apati betyder ju ”ingen sinnesrörelse”, vilket egentligen är missvisande. Tillståndet betecknar inte en likgiltighet inför miljöhotet utan att man förlamats av en mix av motsägelse, sorg, chock, förlust och andra känslor som man behöver se i ögonen för att komma vidare. Den bästa platsen att göra detta på är knappast terapirummet. Seaman (2016) visar att medan 70% av undersökta terapeuter oroas över klimatet uppger de att knappt var tionde patient talar om det i terapin, och oftast i förbifarten. Detta stämmer med mina kliniska erfarenheter. Detta fenomen är sannerligen värt en egen studie. Men glädjande nog börjar terapeuter nu publicera alltmer om den klyvning mellan kropp och själ, människa och natur som Al Gore (1992) menar följer på vårt missbruk av jorden. För att förändra attityder och handlingsmönster räcker dock inte individualterapi. Kollektiva satsningar behövs också.

Vad göra?

Vi känner idag mekanismerna bakom klimatförändringarna, de nödvändiga åtgärderna, samt deras relativt blygsamma kostnader. Att stoppa temperaturökningen vid 2 grader beräknas kosta 1% av BNP, att jämföra med de 3.3% vi lägger på försäkringar eller än högre belopp på militärt försvar (Romm, 2018). Dessutom finns stora ekonomiska vinster att inkassera redan nu, till exempel genom bättre folkhälsa och minskade kostnader för katastrofinsatser (Bloomberg & Pope, 2017). Slutsats: de psykologiska krafter som vidmakthåller denna dårskap måste vara synnerligen starka. Psykoanalytikern är van vid att mänsklig dårskap ofta visar sig, vid närmare undersökning, vara en begriplig strategi för att undvika ett än värre lidande. Patientens symptom och personlighetsproblem går i bästa fall att förstå och förändra. Frågan blir: hur ska vi lösa upp klimat-dårskapen och -apatin och inspirera till handling?

Informationen om klimat måste anpassas så att individen upplever ett eget inflytande och effekter nu: ”Folk vill inte veta vad som ska hända med jorden om 80 år utan vad som ska hända med deras hus, jobb och grannskap nu” (Bloomberg & Pope, 2017, s. 4). Stoknes (2015) vill vända de ovan beskrivna psykologiska mekanismerna till positiva initiativ. Om evolutionen gjort oss tävlingsinriktade, låt oss ta fasta på det och ordna mästerskap i sopåtervinning mellan städer! Sådana initiativ skulle även tala till vårt behov av gemenskap. Om flotta el-bilar ger status, subventionera dem med allmänna medel! Informationen måste även vara slagkraftig och begriplig. Att meddela att atmosfärens koldioxidhalt ökat från 280 till 400 ppm sedan den industriella revolutionen inleddes är sant men kontraproduktivt. Information måste i stället upplevas som ”nära, mänsklig, personlig och brådsakande” (Stoknes, loc. 1920) och inte trigga skuld, fruktan och politisering. Skuld kan i värsta fall leda till ett självupptaget ojärande. Politisering medför lätt att en grupp som ”de rika” eller ”USA” utses till syndabockar i ett drama vi alla de facto deltar i. Låt oss i stället formulera budskap som talar till våra, ja varför inte, ”sämsta sidor”: Den miljöengagerade finansmannen Bloomberg menar att i stället för att disputera om uppoffringar ska vi prata om hur vi kan tjäna pengar på en sundare klimatpolitik, något han hävdar är fullt möjligt.

Jag håller med Stoknes ”positiva budskap” (loc. 2060) men vill också göra reservationen att ångest och skuld inför klimathotet inte bara kan mötas med åtgärder mot utsläpp av växthusetgaser. Just för att dessa känslor är så djupt rotade behöver de bearbetas i samtalsgrupper i grannskapet, på arbetsplatsen, osv. Även media är viktiga. Idag rapporteras sällan ett aktuellt oväder vara sammankopplat med klimatförändringar. Det lämnar människor i sticket. Rimligen anar de ”klimatsignalen”, men genom att ”vädersensationen” rapporteras utan tillhörande analys lämnas de vilslna i sina funderingar. Resultat: försvararen slår till igen.

Vad kan vi då begära av våra politiker? Jag önskar att de vågar börja uppträda likt mogna föräldrar och använda en klok pedagogik. Ordet betyder ju ”att leda barn”, men jag menar inte att de ska dadda oss väljare utan liknelsen är denna: Barnet förnekar faran och vill springa ut på gatan men den vuxne hejdar, pekar på lastbilen och förklarar varför hen stoppade barnet. Barnet reagerar med besvikelse men också kärlek, tacksamhet och respekt. På liknande sätt behövs politiker som förtydligar att vi har en gemensam fiende – oss själva och vår livsstil – och att vi kan och måste göra något nu. De måste våga prata obehag med oss, särskilt som klimatfrågan faktiskt går att lösa. Vi känner ju orsakerna och boten men behöver identifiera och hantera de psykologiska mekanismer som sätter käppar i hjulet för oss alla. Idag är våra folkvalda defensiva: ”Vårt parti har redan föreslagit en mängd miljöåtgärder!” Någon lysande pedagog bland

våra folkvalda kan jag heller inte erinra mig. Imorgon vill jag se dem offensiva och informativa. Eller är det, som Bloomberg och Pope anser, orimligt att tro att politiker klarar detta ansvar? Partipolitiska revirmarkeringar tycks leda till polarisering och positionering, varvid viktiga och nödvändiga beslut skjuts på framtiden. Bör vi i stället sluta sucka över krackelerande Paris-avtal och initiera lokala medborgarinitiativ, vilket författarna hävdar är en mer effektiv metod? Vi måste ju konstatera att trots flera väderkatastrofer under 2018 försvann klimatfrågan snabbt från den politiska agendan och ersattes av de gamla vanliga tråtoämnena. Det är sorgligt. Men om vi – även våra politiker – blir varse våra psykologiska hinder att ta itu med klimathotet bör det finnas möjlighet för en var att göra någonting. När allt kommer omkring är det en hoppfull vision.

Referenser

- Berg, L. (2012). *Gryning över Kalahari* (2nd ed.). Stockholm: Ordfront Förlag.
- Bloomberg, M., & Pope, C. (2017). *Climate of Hope*. New York: St. Martin's Press.
- Freud, S. (1895/1950). Utkast till en psykologi. In *Samlade skrifter av Sigmund Ferud* (Vol. 3, pp. 355-441). Stockholm: Natur och Kultur.
- Freud, S. (1916-17). *Föreläsningar: Orientering i psykoanalysen* (Vol. 1). Stockholm: Natur och Kultur.
- Freud, S. (1925). *Negeringen*. (Vol. 9, pp. 379-386). Stockholm: Natur och Kultur.
- Freud, S. (1926). *Hämning, symptom och ångest*. (Vol. 7, pp. 157-232). Stockholm: Natur och Kultur.
- Freud, S. (1927). *Fetischism*. (Vol. 9, pp. 387-395). Stockholm: Natur och Kultur.
- Haden, V. R., Niles, M. T., Lubell, M., Perlman, J., & Jackson, L. E. (2012). Global and local concerns: what attitudes and beliefs motivate farmers to mitigate and adapt to climate change? . *PLoS ONE*, 7, e52882.
- Kahn, B. (2013). Hurricane Sandy hasn't shifted climate narrative. Climate Central. Retrieved from www.climatecentral.org
- Kahneman, D. (2013). *Thinking, fast and slow*. New York: Farrar, Strauss and Giroux.
- Kant, I. (1785/1997). *Grundläggning av sedernas metafysik*. Göteborg: Daidalos.
- Klein, M. (1991). *Kärlek, skuld och gottgörelse*. Melanie Klein. Stockholm: Natur och Kultur.
- Lertzman, R. A. (2013). The myth of apathy. In S. Weintrobe (Ed.), *Engaging with Climate Change* (pp. 117-133). London: Routledge.
- McDonald, R. I., Chai, H. Y., & Newell, B. R. (2015). Personal experience and the 'psychological distance' of climate change: An integrative review. *Journal of Environmental Psychology*, 44, 109-118.
- Mishan, J. (1996). Psychoanalysis and environmentalism: First thoughts. *Psychoanalytic Psychotherapy*, 10(1), 59-70.
- Romm, J. (2018). *Climate Change: What Everyone Needs to Know* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Seaman, E. B. (2016). *Climate change on the therapist's couch: how mental health clinicians receive and respond to indirect psychological impacts of climate change in the therapeutic setting*. Theses, Dissertations, and Projects. 1736. <https://scholarworks.smith.edu/theses/1736>
- Searles, H. F. (1972). Unconscious processes in relation to the environmental crisis. *Psychoanalytic Review*, 59(3), 361-374.
- Stoknes, P. E. (2015). *What we think about when we try not to think about global warming* (Kindle Ed.). White River Junction, VT: Chelsea Green Publishing.
- Weintrobe, S. (2013). *Engaging with Climate Change*. London: Routledge.
- Wiman, B. (2018). Nu är det dags att tala högt om dem som vill tysta ned klimatfrågan. *Dagens Nyheter* 180808.
- Winnicott, D. W. (1993). *Den skapande impulsen*. *Psykoanalytiska skrifter i urval av Arne Jemstedt*. Stockholm: Natur och Kultur.